

ELENA NICULIȚĂ-VORONCA ȘI BASMELE FANTASTICE

Silvia CIUBOTARU*

Abstract

The study analyzes the repertoire of fantastic fairy tales included in the monumental regional corpus *Datinile și credințele poporului român (Romanian People's Traditions and Beliefs)*, published by its author in 1903. The numerous texts collected from the area between Cernăuți and Botoșani, in the Northern Moldavia, cover more than 55 narrative types. On this basis, one can reconstruct a vigorous background of the archaic storytelling preserving the cultic and ritual functions, but also of a distinctively appealing style. Some texts are very rare or even unique, as they cannot be found in localities outside the boundaries of today's Romania. Some of them have disappeared in time, while some of them changed their names or ethnic structure.

Keywords: narrative types, apotropaic functions, magic symbols, sacred valences, archaic variants.

Cuvinte-cheie: tipuri narative, funcții apotropaice, simboluri magice, valențe sacre, variante arhaice.

La vremea când Elena Niculiță-Voronca începea redactarea impresionantului său corpus regional *Datinile și credințele poporului român*¹, Bucovina se confrunta cu un proces susținut de deznaționalizare, organizat sistematic și eficient de autoritățile chezară-crăiești. Devălmășiile ocolului Câmpulungului Moldovenesc trecuseră în posesia coroanei austriece. În raportul generalului Gabriel Spleny von Mihaldy se afirma că „în general pădurile pot fi considerate a fi bunuri domnești”, iar la 1779, generalul Enzenberg scria că „districtul Câmpulungului din Bucovina aparține Suveranului țării”².

Ocinile țăranilor moldoveni fuseseră împărțite unor coloniști ruteni, ucraineni, germani sau maghiari. Trecerea, în 1787, sub administrația Galiției înrăutățise considerabil situația. Despre acest

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

¹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, adunate și așezate în ordine mitologică de..., vol. I, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903.

² Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Oameni și case de pe Valea Moldovei (1928-1953)*, București, Editura Paideia, 2004, p. 19.

eveniment, T. V. Ștefanelli consemna: „A fost cea mai mare nenorocire pentru românii din întreaga Bucovină, căci prin ea se deschiseră toate porțile pentru imigrațiunea slavă și pentru importul de funcționari galițieni. În acest timp începu slavizarea Bucovinei, schimonosirea numelor și bagatelizarea a tot ce este românesc”³. Școlile în limba română erau rare și cu un personal prea puțin instruit.

După căsătoria cu Zaharia Voronca, instigatorul telegramei trimise la Iași de membrii Societății „Arboroasa” cu prilejul Centenarului răpirii Bucovinei, viitoarea folcloristă se angajează în mai multe acțiuni de propășire a culturii naționale. Cei doi soți fac parte din organizații ce cultivă producțiile literare autohtone, cum ar fi *Concordia* de la Cernăuți și *România tânără*. Stabilirea în orașul Siret îi va prilejui Elenei Niculiță-Voronca apropierea de informatorii lui Simion Florea Marian din vremea petrecută de acesta acolo. Când Zaharia Voronca ajunge paroh în satul Mihalcea – Cernăuți, soția sa se angajează, alături de el, în aducerea unor învățători români și în educarea tinerelor fete. Lupta cu rutenizarea forțată a localității o vor da alături de Ioan cavalier de Cuparencu, conducătorul Societății mazililor și răzeșilor din ținut. În consecință, la următorul recensământ 40.000 de români, până atunci trecuți drept ruteni, își declară adevărata naționalitate. Relațiile cu intelectuali ai vremii, precum Valeriu Braniște, Gheorghe Bogdan-Duică, Simion Florea Marian, Const. I. Stamati sau Dimitrie Ulinescu, o îndeamnă nu numai să noteze creații folclorice, ci și să-și îmbogățească cunoștințele privind mitologia latină și noile teorii legate de cultura populară europeană.

Primele basme le publică în revistele „Familia” și „Românul”, în anii 1890-1893. Lazăr Șăineanu va alege dintre acestea narațiunea fantastică *Feciorul cu cămașa de aur*, pe care o va încadra în *Ciclul celor doi frați. A. Tipul Dioscurilor*, ca „variantă bucovineană”.

În revista „Rândunica” a Elenei Sevastos, apărută un singur an (1893) la Iași, îi vor fi publicate câteva comentarii asupra poveștilor, considerate a fi rămășițele unei străvechi mitologii sau relice de cultură divină. Mai târziu, în 1906, va apare în „Junimea literară” (Suceava – Cernăuți) articolul *Poveștile noastre despre Crăciun și Crăciunea*.

Acumulările pentru impunătorul volum de datini se produc într-un ritm susținut, autoarea având mereu în minte speranța că acesta va ajunge

³ T. V. Ștefanelli, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1914, p. 29.

în „mânele corifeilor de la Academie”⁴. Deși nu va obține premiul mult-dorit, din cauza criteriului așa-zis mitologic de ordonare a materialului care a dus la un haos amețitor, pe care nici firul Ariadnei nu l-ar putea descâlci, lucrarea rămâne de interes major. Așa cum observa Ovidiu Bârlea, contribuția esențială a Elenei Niculiță-Voronca trebuie căutată în ineditul informațiilor folclorice prezentate: „Prin bogăția lor uluitoare, colecția se impune drept cea mai reprezentativă pentru acest colț al Moldovei de Sus”⁵.

Importanța corpusului va crește în timp, nu numai datorită atâtor piese autentice rare, cât și a faptului că multe din investigațiile folcloristei nu se pot relua și nici măcar continua, o parte din localitățile reprezentative nemaifiind în granițele României contemporane. Unele au dispărut, li s-a schimbat denumirea și componența etnică sau au fost înglobate altor formațiuni administrative. Printr-o ironie a sorții, Elena Niculiță-Voronca s-a simțit pusă în umbră de propria sa creație: „Cine a trecut nebăgată în samă și fără nici o aprobare – deși cartea mea este recomandată de pe catedrele universităților române ca cea mai serioasă colecție de folclor? Eu!”⁶

Ironizată pentru multele afirmații hazardate pe care le face, folclorista trebuie situată în contextul timpului său. Când afirmă că poveștile preiau mituri ale Antichității romane, nu face decât să meargă pe urmele lui At. M. Marienescu. Când vede în Sfântul Gheorghe pe Heracles, soarele de primăvară, se apropie de faimoasele teorii solare ale lui Max Müller, care o considera pe Psiche, „aurora ce se ascunde când răsare soarele; *Cenușăreasa*, aurora care își face loc printre nori [...] ucigașul monstrului care eliberează *Prințesa cu păr de aur*, eroul solar”⁷.

Uneori, însă, s-a lăsat purtată de propria fantezie, punând Capra de Anul Nou în relație cu Amaltheea, omologându-l pe Sfântul Dumitru Basarabov cu Jupiter, ba chiar considerând că repudiata cronică a lui Huru n-ar fi în întregime falsă. Dar și în aceste cazuri preia, în manieră proprie, anumite idei din lucrările fraților Grimm și ale lui Angelo de

⁴ Elena Niculiță-Voronca, *Studii în folclor*, vol. II, Cernăuți, Tipografia Gutenberg, 1912, p. XI.

⁵ Ovidiu Bârlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 333.

⁶ Elena Niculiță-Voronca, *Studii în folclor*, p. XI.

⁷ Giuseppe Cocchiara, *Istoria folcloristicii europene. Europa în căutare de sine*. Traducere din limba italiană de Michaela Șchiopu, București, Editura Saeculum I.O., 2004, p. 228.

Gubernatis. Nu știm în ce măsură a cunoscut opera lui Pierre Saintyves, autorul remarcabilei exegeze *Les Contes de Perrault*. În *Les Saints successeurs des dieux*, acesta considera că legendele sfinților derivă din epitaforile și inscripțiile latine antice. Pe Sfântul Cristophe îl vedea drept succesori al lui Anubius, Hermes și Heracles⁸.

Din corpusul Elenei Niculiță-Voronca, o parte substanțială este ocupată de narațiunile fantastice din popor. În volumul al III-lea, care n-a mai apărut, ar fi trebuit ca în anexă să fie, de asemenea, o culegere de basme. Încă din copilărie, autoarea a iubit poveștile, care i-au fost școală de frumoasă limbă românească. Mai târziu a avut șansa să întâlnească povestitori talentați, de la care a transcris un repertoriu amplu și variat.

Într-o ipotetică tipologie a repertoriului de basme fantastice din Moldova, variantele narative consemnate de Elena Niculiță-Voronca ar aduce procentul cel mai mare de tipuri, peste cincizeci și cinci. Semnificativă pentru bogăția tematică a corpusului său folcloric este citarea lui în *Mică enciclopedie a poveștilor românești*⁹, alcătuită de Ovidiu Bârlea, de 309 ori, în 63 de articole, pe un număr de 140 de pagini. Cele mai numeroase referiri apar în articolele *cal* (7), *cânepă* (6), *drac* (24), *Dumnezeu* (27), *fântână* (8), *luna* (8), *rață* (9), *soare* (17), *șarpe* (9), *veghere* (8) și *vânt* (14).

Constelația localităților investigate are doi poli importanți: Cernăuți (Broscăuți, Cuciur, Camena, Clocucica, Comănești, Horecea, Mahala, Mihalcea, Molodia, Rarancea, Ropcea, Roșa, Zosin) și Botoșani (Bajura, Curtești, Darabani, Flămânzi, Orășeni, Tulbureni, Verești). Câteva texte provin din puncte răslețe, cum ar fi Hârlău și Șcheia – Iași, Horodnic, Ilișești și Siret – Suceava. Cum era de așteptat, cele mai multe narațiuni fantastice sunt din satul Mihalcea și din orașul Botoșani (unde locuiau părinții folcloristei).

O altă particularitate a colecției de basme despre care vorbim este participarea în număr considerabil a povestitoarelor (37 din 76 de informatori). Ele provin din cele mai diferite pături sociale: țărânci, eleve de liceu, mahalagioaice, servitoare, guvernante, doici, doamne și domnișoare din familii mai înstărite. În cazul acestora din urmă, sursele sunt variate, începând de la bunici și alte neamuri din mediul rural, și terminând cu bucătăreasa ori cu fata în casă. Meritul culegătoarei este că a știut să și le apropie, învingând timidități și reticențe.

⁸ *Ibidem*, p. 390.

⁹ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, *passim*.

Atât cât putem reconstitui din informațiile oferite de Elena Niculiță-Voronca, femeile sunt colportoarele unor basme ascultate la șezătorile de tors sau de cusut cămăși, precum și în mediul domestic. Ele le transmit cel mai adesea copiilor. Dimpotrivă, bărbații cunosc medii de povestit mult mai variate, locale, dar și din ținuturi îndepărtate de locul natal. Călătorind spre obor cu vitele, transportând mărfuri cu căruțele, lucrând la exploatarea forestieră, în mină, la defrișări sau în diferite alte locuri de muncă (la plutărit sau la stână) ei transmit și preiau numeroase narațiuni fantastice. Uneori, aceștia parcurg întreg spațiul locuit de români. Astfel, Vasile Chiseliță din Mihalcea mărturisea că basmul *Omorătorul de femei* (AT 311) l-a auzit „în România de la niște covali”¹⁰.

Repovestite și epurate în parte de particularitățile dialectale, aceste basme păstrează neștirbită schema de bază, secvențele semnificative și expresiile caracteristice unor module narrative. Adesea, regăsim chiar amprenta stilistică a unor povestitori, exprimarea autentică din zonă. Fragmentarea multor narațiuni fantastice, impusă de patul lui Procust *sui-generis* al încadrărilor în capitole, subcapitole și motive ale tipologiei mitologice, nu lasă loc decât foarte rar unor versiuni integrale. În general, nu vom întâlni formule introductive și finale, iar cele mediane sunt sporadice și trunchiate. Câștigul acestei maniere de tratare a materialului adunat rezidă în consemnarea mai multor variante ale unui tip narativ, cu diferențele caracteristice.

Ne surprind adesea pasaje expresive și originale, cu întorsuri neașteptate ale acțiunii, păstrând relice ale unor străvechi credințe și datini. În povestea *Bățul și lumânarea*, același Vasile Chiseliță din Mihalcea prezintă o variantă a folosirii *cercului magic*. Eroul, care trebuie să readucă la viață orașul împietrit, este învățat de o bătrână cum să se izoleze de diavoli: „– Na-ți crida asta, fă un cerc pe podele jos, în jurul tău, și pe podea sus, deasupra capului tău – și nu se vor putea apropia”¹¹.

Flăcăul din basmul *Ion Lenea* (Orășeni – Botoșani) se bazează mai ales pe rostirea unei anumite formule prin intermediul căreia capătă ajutor supranatural: „Gândul meu ș-a peștelui norocelul meu, duceți-vă cofelor acasă!” Dar atunci când este luat în răs de fata împăratului, el apelează la magia sudalmei și blestemului: „Ș-a suduit-o; și din sudalma ceea, a purces fata grea”¹². Într-o variantă a aceluiși motiv, AT 675, din satul Mihalcea, eroul supărat de apostrofarea primită când scotea

¹⁰ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele...*, p. 691.

¹¹ *Ibidem*, p. 1188.

¹² *Ibidem*, p. 961.

copacii din rădăcini („Uite-te ce tare e prostul!”), îi spune prințesei: „Să fii tu dar, grea de mine!”¹³

În basmele de tipul AT 402 se ivesc mai multe gesturi vrăjitorești, începând cu alegerea ursitei. În varianta povestită de Natalia Țarevici din Mihalcea, locul ordaliei cu săgețile este luat de trasul cu pușca. Când cel mai mic dintre feciorii împăratului ajunge la glodul unde căzuse glonțul, broasca îngână un fel de descântec: „Cine-a întra pân în genunchi, m-a lua! Cine-a întra pân în brâu, m-a lua! Cine-a întra pân în urechi m-a lua”¹⁴. Prințesa-broască cunoaște acte magice pe care celelalte două nurori ale împăratului în zadar le imită, pentru că nu obțin aceleași rezultate. Ea stăpânește stihiiile, care îi vin în ajutor de câte ori le solicită. Aruncă bucățile de pânză în noroi și apoi poruncește: „– Vântule, ploaie și gerule: să-mi coaseți fața de masă cea mai frumoasă!”¹⁵

Uneori, miracolele se săvârșesc cu asistența lui Dumnezeu. În basmul aflat sub genericul *Băiatul de lemn. Darul de la nănașul*, notat de la Rucsandra Verdeanu din Botoșani, un bătrân „găsește un lemnșor potrivit și cioplește din el un copil”¹⁶ și se pornește să-l ducă babei lui acasă. Dumnezeu i-l botează și „când l-a scos din apă era amu viu”¹⁷.

În *Povestea lui Dumnezeu*, istorisită de Gheorghii Cantea din aceeași localitate, Cel de Sus ia locul altor personaje în dăruirea *cornului abundenței* și în sporirea *magiei pâinii*. Confectionarea cornului magic implică o iscusință deosebită: „D-zeu a luat un corn de vită, a prefăcut o herghelie de cai în muște și le-a pus în corn. Apoi a prefăcut o turmă de oi în muște și iar le-a pus în corn. Apoi o cireadă de vaci, o cireadă de boi și toate le-a pus în corn”¹⁸. La acesta a mai adăugat un dar neprețuit: „Pânea care ți-am dat-o ia-o cu tine s-o ai pe toată viața și du-te la casa ta sănătos!”¹⁹

Textul include și un pasaj inspirat de legenda despre *lemnul crucii*, asemănător cu cel semnalat de Moses Gaster într-o *Pallia* manuscrisă „sau *Biblia împodobită*, care este una din izvoarele principale pentru apocrifele relative la persoanele biblice ale Vechiului Testament”²⁰. Eroul basmului se întâlnește într-o poiană cu un tâlhar mare, care îi cere să-i dea un *canon*.

¹³ *Ibidem*, p. 963.

¹⁴ *Ibidem*, p. 987.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1137.

¹⁷ *Ibidem*, p. 1138.

¹⁸ *Ibidem*, p. 1228-1229.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1229.

²⁰ M. Gaster, *Literatura populară română de... Cu un apendice: Voroava garamanților cu Alexandru Machedon*, de Nicolae Costin, București, Ig. Haimann, 1883, p. 258.

Văzând o vatră cu trei tăciuni de măr, viitorul arhiereu îi spune: „În acești tăciuni și-i îngroapă cu vârvul în sus, pe culmea cea de plai și să cari de aice, din vale, în genunchi, pân acolo, apă cu gura, să-i uz și când vor odrăslî și vor face roadă, să știi că și D-zeu te va ierta”²¹.

Când a păcătuit Lot, se spune în *Povestea lui Grigorie blagoslovit despre crucea Mântuitorului și crucile celor doi tâlhari*, Abraham l-a trimis să aducă tăciuni din focul aprins de Sith, să-i sădească și să-i ude cu apa Iordanului, „ce o aducea în gură”²². Numai când vor da mlădițe și vor înflori acei tăciuni va fi iertat. Cronicarul român, care s-a inspirat din unele scrieri bizantino-orientale, observă substratul popular al obiceiului: „Însă acest lucru cu tăciunii, nice în scrisori nu să află, numai să aduce den bătrâni poveste, carea și noi o am scris pe urma altora ca să se afle”²³.

În culegerea bănățeană de basme a fraților Arthur și Albert Schott găsim o primă semnalare a acestui motiv. Protagonistul narațiunii *Pomul împăcării* pornește spre iad și, la cererea mamei celor doisprezece tâlhari, află cum se pot răscumpăra omorătorii: „– Dacă ucigașul vără în pământ băta cu care a omorât primul om și o udă cu apă, cărată-n gură, până ce dă vlăstari, face frunze, înflorește și rodește, atunci e semn că i-au fost iertate păcatele”²⁴.

După această primă pomenire în basmele populare românești a canonului, cea de a doua ar fi cea din narațiunea comunicată de Elena Niculiță-Voronca. Trebuie să observăm însă că varianta din Botoșani este mai apropiată de legenda apocrifă. Odrăslirea tăciunilor din lemn de măr – renașterea din cenușă – constituie un act magic mai puternic decât cel al înverzirii toiagului uscat.

Un ciclu narativ arhaic bine reprezentat în lucrarea Elenei Niculiță-Voronca este cel al *mortului recunoscător* (AT 506). Până la acea dată (1903), singura versiune cunoscută a motivului – pentru Moldova cel puțin – era povestea *Deli-Satâr* din culegerea lui Theodor D. Speranția. În general, așa cum remarca Viorica Nișcov, acest episod narativ „pare puțin răspândit în basmul românesc”²⁵.

²¹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele...*, p. 1229.

²² M. Gaster, *op. cit.*, p. 286.

²³ *Ibidem*, p. 286-287.

²⁴ Arthur și Albert Schott, *Basme valahe*. Cu o introducere despre poporul valah și o anexă destinată explicării basmelor. Traducere, prefață și note de Viorica Nișcov, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 181.

²⁵ Viorica Nișcov, *A fost de unde n-a fost*. Basmul popular românesc. Excurs critic și texte comentate, București, Editura Humanitas, 1996, p. 278.

Varianta clasică este cea povestită de Vasile Tanasiuc din Clocucica, în care eroul răscumpără și îngroapă un spânzurat al cărui trup neînsuflețit zăcea pe pod, în calea batjocoritorilor. Prima faptă a mortului este să-l salveze pe om de la înec. După un an, „îl cheamă pe malul mării și-i dăruiește patru corăbii încărcate cu mărfuri”²⁶. În rezumatul altei ipostaze a motivului narativ, culeasă din satul Roșa, pe lângă spânzurat, băiatul răscumpără și trei fete robite ce arau cu plugul²⁷.

Varianta istorisită de Dumitru Ciocălău din Botoșani, unul dintre cei mai înzestrați povestitori întâlniți de folcloristă, *Ion Credinciosul*, conține o multiplicare a numărului de ajutoare de pe altă lume. Ajuns în ostrovul celor 61 de hoți, eroul îngroapă toate cadavrele victimelor acestora: „Merge pe o tolocuță deoparte de casă și începe a săpa la gropi [...], le-a zis vecinica lor pomenire, le-a făcut cruciți de șindilă și le-a pus la fiecare la cap”²⁸. Morții îl răsplătesc, dezvăluindu-și la urmă identitatea: „Noi suntem aceia pe care i-ai scos din casa talharilor, și ni-ai îngropat. Bine pentru bine! Rămâi sănătos și de-acum să nu ai nici o frică”²⁹. Într-o versiune a motivului AT 506, din satul Mihalcea, feciorul bucătarului, cu ajutorul fetei eliberate de el, îngroapă leșurile celor omorâți de 12 tâlhari³⁰.

Printre cele mai expresive și mai bine articulate narațiuni fantastice, se numără cele care cuprind motivul AT 465. În povestea *Cutia cea verde*, istorisită de Dumitru Ciocălău, elementele supranaturale sunt redată într-o manieră viguroasă, care le face verosimile. Cea mai mică din fiicele împăratului șerpilor își urmează ursitul în ciuda dimensiunilor ei impresionante: „Vine de se încolăcește de piciorul de dinapoi al calului, iar jumătate se târâia pe jos”³¹. Cu ajutorul merelor de aur, soția cea năzdrăvană pune oamenii de fier să îndeplinească sarcinile de pierzanie impuse de boier. Ca să ajungă la biserica urcată pe un pai de secară, bălăuroaica „s-a pornit peste nouă țări și nouă cetățui și peste nouă împărății”³². Odată cu împlinirea ultimei porunci date de cel ce râvnea la frumoasa nevastă a altuia, vine și pedepsirea binemeritată a calomniatorilor. Când se pornește să cânte

²⁶ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele...*, p. 1277-1279 („Mortul recunoscător”).

²⁷ *Ibidem*, p. 1279.

²⁸ *Ibidem*, p. 1281.

²⁹ *Ibidem*, p. 1283.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 1036.

³² *Ibidem*, p. 1040.

misteriosul Nu știi cine, „când a început ei a juca, ș-a juca – au jucat pân'au crăpat cu toții, căci n-au știut cum să-i zică să steie”³³.

Într-o versiune aceleiași teme narrative, *Slutul*, basm spus de Sevastița Dumitriu din Botoșani, apare într-un moment important al acțiunii un bătrân înțelept, care-l sfătuiește pe erou ce să aleagă dintre ofertele zmeului: „– Slutule, dacă te duci la zmeu, nimic să nu ceri, că el Ț-a da moșii, bogății, decât pe Maria, sora lui”³⁴. Călcându-și pe inimă, zmeul acceptă să i-o dea pe bălăuroaica blestemată să fie așa până la măritiș. El reacționează cu același năduf pe care l-ar fi avut un gospodar măritându-și fata cu un neisprăvit: „– Scobori, Mario, de pe cuptori, și te du, zice zmeul mânios, dacă pentru slutul te-a făcut mama!”³⁵

Un motiv narativ arhaic, AT 532*, ilustrat în tipologia Aarne-Thompson doar cu material românesc, este cel al perechii de boi năzdrăvani. Dintr-o poveste spusă de Rucsandra Verdeanu din Botoșani aflăm că dintre urmașii unei vaci negre dăruite de nași, eroul păstrează doi boi înțelepți și puternici. Ei îl sfătuiesc s-o pețească pe fata împăratului și tot ei îl ajută să îndeplinească probele pețirii impuse de viitorul socru: să înalțe un palat mai semeț decât cel al împăratului, să taie pădurea de pe un deal, să pună viță de vie și până a doua zi să vină cu vin proaspăt, „să surpe alt deal, să facă șes, să samene și să-i dea gata pân a doua zi 1000 de gropi de grâu și să-i aducă pâne caldă pe masă”³⁶. Pentru cea de a treia ispravă, fiind nevoie de mai mult timp, pentru că flăcăul fusese adormit de o fermecătoare, boii iau soarele în coarne și-l dau înapoi la răsărit.

Într-o altă variantă a aceluiași motiv, spusă de Gheorghe Postolachi din Bajura – Darabani (*Vitele pentru om. Nănașul*), performanța celor doi boi năzdrăvani, unul murg și altul hulub, care ară arie de aramă a împăratului, se repetă de mai multe ori: „A luat unul soarele în coarne și celălalt l-a trezit ș-au samanat [...]. Soarele era mai la asfințit. Boii iar îl trezesc și duc soarele la răsărit. Îndată au făcut pânea și i-au dus-o împăratului, încă n-asfințise soarele, – dar ziua ceea a ținut trei zile”³⁷.

Uneori, boii năzdrăvani reprezintă spiritele totemice ale strămoșilor, intervenind în situațiile de cumpănă. Așa se întâmplă în basmul *Chipăruș bun viteaz, finul lui Dumnezeu*, istorisit de Maria Rugescu din Hârlău. Când eroul este omorât mișelește, la casa lui, „din

³³ *Ibidem*, p. 1042.

³⁴ *Ibidem*, p. 831.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 1139.

³⁷ *Ibidem*, p. 198.

basma picura sânge, iar boii strașnic se sfărmau în grajd”³⁸. Lăsați slobozi, boii ajung la fântâna unde fusese azvârlit Chipăruș: „S-au făcut două păsărele și au scos din fântână bucățele de carne a stăpânului lor, – le-au pus la loc, apoi au pornit unul după apă vie, altul după apă moartă și l-au înviat”³⁹.

Un adevărat florilegiu de narațiuni fantastice îl reprezintă variantele motivelor AT 330 și AT 330B. Acestea sunt mai numeroase decât în oricare culegere de folclor epic de la noi și întăresc autenticitatea basmului lui Ion Creangă, *Ivan Turbincă*. Pentru milostenia arătată lui Dumnezeu și Sfântului Petru, prefăcuți când într-un copil flămând, când într-un bătrân neputincios, când într-o femeie sărmană, Ion Săracul din povestea cu același nume, istorisită de Dumitru Surugiu din localitatea Verești, primește tot ceea ce și-a dorit mai mult: „Nimica nu vreau, zice el, decât că niciodată foame să nu-mi fie, straiul pe mine să nu se ponosească, somn să nu-mi fie și să am un buzdugan, când oi zice eu, să sară, să bată pe cine voi vrea și o traistă, cine voi zice eu, să rămâie acolo închis”⁴⁰.

După ce scoate mai multe suflete din iad, Ion este pus paznic la poarta raiului și-i răstălmăcește Morții toate poruncile dumnezeiești. Când ar fi trebuit să ia toți copiii unici la părinți, îi spune să caute tot mladă singură la copac și s-o roadă; când ar fi trebuit să omoare oameni în floarea vieții, o trimite să aleagă cei mai puternici arbori din pădure și să-i doboare. În al treilea an, când ar fi trebuit să ia bătrânii, eroul îi spune Morții să roadă tot cioate și copaci scorburoși. Nici pedeapsa dată de Dumnezeu portarului raiului, să ducă un an de zile pe Moarte în spinare, nu are vreun efect, căci acesta o poartă tot prin spini și prin mărăcini. Finalul basmului diferă de cel cunoscut din alte versiuni ale temei narrative AT 330B. Dumnezeu îi oferă lui Ion Săracul paharul morții din credințele populare: „Cum a băut, cum a adormit somnul de veci și a rămas la D-zeu în rai”⁴¹.

Într-o variantă din satul Mihalcea, Ion primește de la Dumnezeu bățul și traista de după ușă. Ca și Dănilă Prepeleac, eroul lui Ion Creangă, îi sperie pe draci, prefăcându-se că vrea să înalțe o mănăstire, de această dată chiar în inima iadului. Povestea *Marcu și moartea*, auzită de folcloristă de la Vasile Jemna din Cernăuți, cuprinde o

³⁸ *Ibidem*, p. 554.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 355.

⁴¹ *Ibidem*, p. 356.

reconciliere vremelnică a eroului cu Moartea pe care, după ce a purtat-o prin spini, o ia de cumătră.

În narațiunea *Covaliul și dracul*, Aglaia Braha din Mihalcea dezvoltă în mod amplu motivul AT 330A. După ce apucase să facă zapis că-și dă sufletul diavolului pe un poloboc de galbeni, un covali potcovește în mai multe rânduri calul cel alb al lui Dumnezeu. Darurile primite în schimb, „un scaun, pe care cine s-a pune, până ce n-a zice el, să nu se poată scula” și „un păr, în care cine se va sui, pân ce nu va zice el, să nu se poată scobori”⁴², îl vor ajuta să-l îndeapărteze pe Satana și să închidă pentru o vreme pe Moarte într-o nucă.

Dintre toate colecțiile de folclor narativ românesc, cea realizată de Elena Niculiță-Voronca este unica pe baza căreia se poate reconstitui repertoriul favorit al povestitoarelor și preferința lor pentru anumite complexe magico-familiale. Temele mai des abordate sunt AT 403, AT 707 și AT 780, legate de uzurparea drepturilor materne, de substituirea nou-născuților ori a adevăratei împărătese.

În povestea *Doi feți-logofeți cu părul de aur*, istorisită de Anița Darie din Broscăuți, se vorbește de o modalitate nefirească de a naște, pe care o propune nurorii ei maștera împăratului: „La noi nu se fac așa copiii ca pe la voi; da se fac prin pod. Sui în pod, și de acolo l-ai da jos”⁴³. În aceeași variantă apare înduioșătoarea scenă a participării animalelor din gospodărie la ocrotirea nou-născuților. Iepelor li s-a spus: „Care sunteți cu lapte să-i hrăniți și care sunteți sterpe să-i încălziți, să nu le faceți ceva, c-aiștea-s copiii stăpânului nostru!”⁴⁴

Soarta pruncilor, meniți să treacă printr-un șir de metamorfoze din cauza răutății falsei împărătese, este descrisă cu implicare emoțională, de unele povestitoare ca Sanda Buftea din Broscăuți (*Suie-te, mărgăritari mare*) sau Glicheria Constandiniuc din Stănești pe Ceremuș (*Cei doisprezece feți cu părul de aur*).

O secvență originală, apărută din dorința de a restabili legătura ruptă cu brutalitate între adevărata mamă și copiii ei, este cea a alăptatului tardiv. În varianta narată de Sanda Buftea, primul născut dintre feții-logofeți cu părul de aur își îndeamnă fratele: „In du-te la mama noastră în pod [...] și-i ia căteii, să sugem și noi o dată, să știm că ni-i mamă”⁴⁵. Mezinul din povestea spusă de Anița Darie din Broscăuți

⁴² *Ibidem*, p. 358.

⁴³ *Ibidem*, p. 1007.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

se laudă: „Eu amu am supt lapte de la mama!”⁴⁶ Gestul acestor copii revalorifică sânul matern ca simbol al ocrotirii, asociat imaginilor „intimității, ale ofrandei, darului și refugiului”⁴⁷.

O altă categorie de narațiuni fantastice, preferate de povestitoare, este aceea circumscrisă tipului AT 450. Una dintre cele mai frumoase variante este cea a Marghioalei Chitic din Botoșani. În povestea ei, *Irina și Chiril*, pentru a se salva sora cerbului este adusă o plasă albastră de mătase. Sunt scoase pe rând trei mreane. Ultima este spintecată de cerb cu cornul din dreapta. După ce este scoasă din ea fata, mreana este cusută la loc și se întoarce vie în apă. Pedepsirea impoastorei duce la modificarea formelor de relief, cum se întâmplă în unele legende: „Da pe fata babei au legat-o de nouă iepe ne-nvățate și unde a picat ciolanul, s-a făcut dealul; unde ochi, s-au făcut ape; unde capul, fântână. Și de atunci sunt dealuri și fântâni”⁴⁸.

Într-o variantă spusă de Maria Gabora din Stănești, băiatul bea apă dintr-o urmă de berbec și se transformă în acest animal, fără a-și pierde însă mintea omenească. Construiește o colibă în pădure, iar când sora lui este împinsă de impoastore în iaz, îi aduce pruncul în coarne, îndemnând-o de trei ori: „– Ieși afară rățișoară, ieși afară sorioară, și-ți hrănește copilașul și-ți adoarme cuconașul”⁴⁹. Povestitoarea introduce un element creștin. Împărăteasa prefăcută în rățușcă de aur plutește pe apa care acoperea ruinele unei mănăstiri și icoana Sfintei Maria. De aceea, nu poate fi readusă la palatul ei decât după ce se va face lângă iaz o liturghie cu 12 preoți: „Și când va ieși icoana Maicii D-lui, să o apuci și atunci să mă apuci și pe mine”⁵⁰.

Povestitoarele pe care le-a cunoscut Elena Niculiță-Voronca au fost atrase și de motivul AT 780, combinat cu AT 480 sau cu AT 510. În narațiunea rostită de Maria Sălăgeanu din Botoșani (sub genericul *Mama. Copilașul. Fluierul*), laitmotivul cântecului de jale intonat de trișca fermecată este: „Taci, nu mai cânta./ Că rău mă doare inima./ După un cuconaș/ Din leganaș./ Că țâță stearpă/ Îl adapă,/ Și mână

⁴⁶ *Ibidem*, p. 1008.

⁴⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*. Traducere de Micaela Slăvescu, Laurentiu Zoicaș (coord.), vol. 3. P-Z, București, Editura Artemis, 1995, p. 231.

⁴⁸ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele...*, p. 1022.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 1023.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 1024.

străină/ Îl leagănă”⁵¹. Abia reîntrupată din fluierul sfărâmat, împărăteasa cere: „Dați-mi copilul să-l adăp, că țâța ei cea stearpă pân-acum l-a otrăvit!”⁵² Acest tip de basm, atestat la noi din anul 1849 (B.A.R., Ms. 1851)⁵³, cunoaște în mediul feminin o dezvoltare aparte a suferinței mamei răpuse, care nu-și poate îngriji pruncul. Trilul fluierului fermecat se fredonează ca un cântec de leagăn. La acea vreme, așa cum observă folclorista, mai ales *mancele*⁵⁴ obișnuiau să spună această poveste.

Câteva variante ale motivului narativ AT 510 se înscriu printre cele mai vechi ipostaze ale animalului ocrotitor iscat din spiritul mamei moarte. În povestea *Fata moșneagului și Vițica*, istorisită de Tasiluța Nastasi din Siret, o văcuță o ajută pe copila orfană la treburile grele date de mașteră. Fiind năzdrăvană, presimte că va fi sacrificată și-o povățuiește pe fată cum să facă pentru ca să nu piardă ajutorul magic: „Taci, nu plânge, ei m-or tăia, da tu nu cumva să mănânci vro bucățică din carnea mea; ei mi-or pune ciolanele pe foc, tu să-i amăgești, să-i scoți din casă și să furi un ciolan și să-l ții, și când ț-a fi greu, eu ț-oi ajuta ca ș-amu”⁵⁵.

Ciolănelul se preface într-un hulub, care o conduce către locul vrăjit, la o răchită, de unde să-și ia straie alese: „Bate trei mătâni și scoate tot ce ț-a trebui de-acolo”⁵⁶. Acțiunea basmului urmează cunoscutele peripeții ale Cenușăresei. La urmă apare un episod inedit, bazat pe puterea regenerativă a sângelui. Bătrâna crudă taie gâtul copilului fiicei sale vitrege și încearcă să dea vina pe aceasta. Dar pasărea veghea și-i spune împărătesei: „Taie-mă la picior și moaie o pană de-a mea în sânge, unge copilul la gât și-i pune capul la loc, că-i vedea c-a fi pe 7 părți mai frumos!”⁵⁷ În varianta din Roșa a acestei povești, din oasele vițelei puse la un arbore din pădure se ridică trei hulubi. Când avea nevoie de haine, cai, trăsură ș.a., fata nu trebuia să spună decât „Scutură-te, copacule!”⁵⁸

Mama defunctă se întrupează în chip de pasăre și în varianta din Flămânzi – Botoșani. Prima oară îi spune fiicei: „Țârâi, țârâi, dragul

⁵¹ *Ibidem*, p. 1047.

⁵² *Ibidem*, p. 1048.

⁵³ *Folclor vechi românesc*. Ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de C. Ciuchindel, București, Editura Minerva, 1990, p. 221-224 (Poveste).

⁵⁴ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele...*, p. 1048.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 1049.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 1051.

⁵⁸ *Ibidem*.

mamei, taci nu mai plânge, mergi la rădăcina nucului și scoate rochie roșă, și papuci roși, și cai roși și vezeteu roș și două mănunchese de flori și mergi la biserică”⁵⁹. În a doua duminică se duce la biserică în straie verzi, iar în a treia duminică se îmbracă numai în alb. Cromatica introdusă de povestitoare diferă de cea cunoscută îndeobște în alte versiuni ale tipului narativ AT 510, unde se preferă auriul, argintiul și irizările florale.

Basmul *Crucița*, spus de Gheorghe Botezat din Siret, aduce mai multe completări temeii narrative *Cenușăreasa*. În locul mamei moarte, metamorfozate zoomorf sau avimorf, eroina este ajutată de trei frați defuncți, care o duc la un copac fermecat care se deschide de oricâte ori i se poruncește. Ea nu mai este recunoscută după mărimea încălțărilor, ci după parfumul de busuioc pe care îl răspândește în jur. Victimă a mamei vitrege, este salvată de un moșneag. Cu ajutorul năframelor țesute măiestrit își recapătă ochii. Noaptea se preface în pasăre și zboară în taină la fereastra împăratului zicând: „Înainte luminiță,/ Îndărăpt neguriță;/ Nime să nu mă vadă,/ Nime să nu mă audă”⁶⁰. Această formulă mediană o întâlnim, cu ne semnificative diferențe, în zona Covurluiului, atestată de preotul Petru Gh. Savin în narațiunea *Fata cu stea în frunte* (AT 510B): „Neguriță înainte,/ Neguriță înapoi,/ Nimeni să nu mă vadă,/ Nimeni să nu mă simtă”⁶¹.

Stilul unor povestitori este mai frust, cu o împletire constantă a detaliului realist – un fel de lest stabilizator – cu broderiile mirajurilor fanteziei. Argatul ghinionist, din povestea *Rața* spusă de Mihai Pantea din Roșă, seamănă mai întâi 20 prăjini de grâu, dar „o dat o piatră, de l-o făcut chisăliță”⁶². Când cultivă hrișcă și se face frumoasă „dă într-o noapte o brumă țapănă, c-a fiert-o ca aluatul”⁶³. Lespedea, pe care o ceruse ca plată a treia oară, se scufundă în adâncul pământului. Supărat, eroul își părăsește vechile îndeletniciri, zicând: „De-amu [...] rămâi sănătos, stăpâne, că eu mă duc în lume, poate voi găsi alt talant”⁶⁴. Nici slujindu-l pe Necuratul nu reușește mai bine, căci soarele apune înainte de a strânge el în stog cele 70 de căpițe de fân. După o vreme, ajuns la

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 1018.

⁶¹ Petru Gh. Savin, *Povești*, Bârlad, Tipografia și Legătoria de Cărți Constantin D. Lupașcu, 1914, p. 50.

⁶² Elena Niculiță-Voronca, *Datinele...*, p. 1030.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

soacra sa Luna, spre împlinirea unei sarcini de pierzanie, argatul se apucă să-i pedepsească pe rând pe Soare, Ger și Brumă, fără să țină cont de admonestarea bătrânei: „– Ginere, da ce faci? îl întrebă baba – nu-i frumos, aiștia-s sfinți!”⁶⁵

La începutul secolului al XX-lea se pot observa deja improvizații și modernizări ale unor fragmente epice, în conformitate cu realitățile timpului. În basmul *Gheorghieș*, cules de la Gheorghe Botezat din satul Roșă, trei frați *becheri* și *cuprinși* își doresc un moștenitor. Pentru asta, poruncesc slugilor „să le puie patru cai la valon” și sub o poală de pădure găesc un prunc. După ce învață carte băiatul, tutorii săi se gândesc că ar fi bine să treacă și prin școala vieții: „Haidem și i-om da bani de-ajuns și cal de călărie să meargă prin lume, să vadă cum se vând vitele, cum îi prăjina de pământ”⁶⁶. Ei îl trimit într-un adevărat turneu inițiativ: „I-au zis că 6 luni de zile, să meargă pe o parte de lume și 6 luni să se întoarcă pe altă parte acasă, precum că să știe și el și pe acolo cum e; și în fiecare târg ce ajunge, lor să le tot scrie de acolo, ca să știe el cum se află”⁶⁷.

*

Mâna prințesei o poate dobândi și un om de rând, dar avut: „Împăratul a fost dat în gazeturi că cine s-a găsi să-i ție lui bal pe un an de zile pe banii săi, i-a da fata”⁶⁸. Nu este decât ridicarea la un nivel mai înalt a unei sarcini pe care n-o puteau îndeplini la țară decât gospodarii bogați. Unele modificări ale tramei narrative inițiale se fac prin insolitul unor episoade spuse altfel în variantele clasice ori prin substituirea unor personaje.

Basmul *Nea-aude, Nea-vede, nea-greul pământului*, consemnat de la Glicheria Constandiniuc, cuprinde o serie de detalii inedite pentru tipul narativ AT 560. Eroul rupe cu grapa, din greșeală, piciorul unei păsărele, pe care îl oblojește. În locul împăratului șerpilor, de la care se cere răsplătă în alte variante, aici apare o zmeoaică, mama păsării. Obiectele fermecate sunt scaunul pe care șede, perna pe care doarme, și măciucața de după ușă. Casele Sfintei Luni, Sfintei Miercuri și Sfintei Vineri se învârt pe câte o labă de găină.

În locul cornului abundenței avem o pernă cu furnici, care se metamorfozează în vite. Când flăcăul îi promite lupului că nu se va însura niciodată, acesta le-a strâns pe toate la un loc în pernă. Căinii

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1035.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 825.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 827.

credincioși se întrupează din colacii primiți de la sfintele zile. Pentru a-i împiedica să sară în ajutorul stăpânului lor, zmeoaica (mama lupului) îi închide în „moara cea cu 100 de porți de fier”⁶⁹.

Uneori, așa cum se poate observa în basmul *Dunăraș și Sfânta Duminică*, spus de Catinca Pâslaru din Curtești – Botoșani, abundă episoadele arhaice, tratate într-o manieră sobră, aproape hieratică. Prințesa „frumoasă, cum nu se mai putea” este izolată la vârsta nubilă: „A luat-o ș-a pus-o într-un hârzob înalt să nu ajungă la dânsa”. Vântoasa îi aduce o frunză din care „a prins așa de frumos a cânta – și a rămas îngreunată”⁷⁰. La sfatul mai multor împărați, mama cu pruncul ei va fi pusă într-un poloboc legat cu șapte cercuri de fier și dată pe Dunăre. Copilul o sfătuiește pe maică-sa să nu ceară alte merinde decât „7 bobite de poamă și 7 prescuri”⁷¹. Dumnezeu îl botează pe Dunăraș și-i dăruiește o pușcă și o tesacă. „Cu pușca vâna, iar cu tesaca, când melița, toate celea hăbucea”⁷².

După Simion Florea Marian și Al. Vasiliu-Tătăruși, Elena Niculiță-Voronca semnalează funcția cultico-rituală a povestitului. Rostite în anumite momente ale zilei, basmele fantastice alungă diavolii. Puterea lor apotropaică este amplificată de durata istorisirii lor: „De aceea zice că e tare bine să spui povești încheiate, lungi, sara, că e ca și cum ai spune o rugăciune. Dumnezeu cu povestea ceea înconjoară casa de 3 ori și nu se poate apropia nici o necurățenie”⁷³ afirma Ana Moslosca din Mahala. Gheorghe Morar din Răchiți – Botoșani știa din bătrâni că poveștile se prefac într-o *roată de foc* și „roata era strajă împrejurul casei”⁷⁴. Actul narării capătă valențe sacre: „Unde se spun povești în casă, acolo e Dumnezeu. Or să plătești un sălindari la biserică, or să spui o poveste, e tot una”⁷⁵, considera Maranda Andronic din satul Roșa.

Narațiunile fantastice consemnate de Elena Niculiță-Voronca, nimbate de credințe și datini din satele unde se păstrau, conturează un univers miraculos, plin de savoare și farmec. Ele ne oferă cheia evoluțiilor ulterioare ale repertoriului epic folcloric din Moldova nordică.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 195.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 911.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 1204.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 337.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 1241.